

24. Общая теория права / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – С. 180.
25. Ушаков Н. А. Международное право : учебн. / Н. А. Ушаков. – М. : Юрист, 2000. – С. 31.
26. Проблемы общей теории права и государства / под ред. В. С. Нерсисянца. – М., 1999. – С. 281.
27. Проблемы общей теории международного права и государства : учебн. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – С. 281.
28. Талалаев А. Н. Соотношение международного и внутригосударственного права и Конституция РФ / А. Н. Талалаев // Моск. журн. междунар. права. – 1994. – № 4 – С. 4.
29. Тихомиров Ю. А. Право: национальное, международное, сравнительное / Ю. А. Тихомиров // Гос. и право. – 1999. – № 8. – С. 7.
30. Короткий Т. Р. Міжнародне право охорони морського середовища як підгалузь міжнародного права навколишнього середовища / Т. Р. Короткий // Держава і право: зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 54. – С. 534-542.

В статье рассматриваются содержание и основные характеристики системно-структурного подхода к изучению международного права и его возможности в исследовании международно-правовых явлений в сфере охраны морской среды.

In the article maintenance and basic descriptions of the system-structural approach to study of international law and its possibility in research of the international legal phenomena in the field of protection of marine environment are examined.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2012

УДК 341.228/229

Каткова Т. Г., ХЕПУ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИДІЛЕННЯ ПРАВА ЗАГАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ЛЮДСТВА В ОКРЕМУ ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена розгляду теоретичних основ виділення права загальної спадщини людства в окрему галузь міжнародного права. Автор характеризує етапи становлення і розвитку права загальної спадщини людства, а також аналізує структурні елементи, необхідні для виділення цього права в окрему галузь.

В 60-ті роки ХХ століття була запропонована концепція загальної спадщини людства, базисною ідеєю якої є раціональне використання об'єктів, що являють собою цінність певного характеру для всього людства, та мають бути збережені для майбутніх поколінь. З того часу концепція загальної спадщини людства не переставала обговорюватися світовою спільнотою.

У доктрині міжнародного права зустрічається доволі широкий спектр поглядів на сутність концепції загальної спадщини людства. Передусім це пояснюється тим, що в міжнародно-правових нормах відсутня дефініція загальної спадщини людства як правової категорії. Поняття загальної спадщини людства визначається дослідниками та практиками через перерахування об'єктів, які мають велике значення для розвитку й збереження людського роду й тому можуть бути невід'ємною спадщиною, що є загальною для всього людства.

У наукових працях концепція загальної спадщини людства була сформульована в якості принципу міжнародного права (Р. Вольфрум, Б. М. Клименко, Г. В. Хорік). Деякі вчені вважають загальну спадщину людства інститутом міжнародного права (Л. Д. Тимченко). Професор І. І. Лукашук пропонує сукупність принципів і норм, що визначають основи правового режиму міжнародних просторів і ресурсів, які знаходяться в розпорядженні міжнародного співтовариства, у цілому визначати як право загальної спадщини людства, при цьому, зауважуючи, що це не є галузь міжнародного права, а скоріше загальна частина низки сучасних галузей міжнародного права [1, с. 132].

Але сучасні глобальні проблеми (перенаселення планети, раціональне використання природних ресурсів, подолання екологічної кризи, у тому числі попередження «парникового ефекту»), які постали перед людством, потребують перегляду позицій держав стосовно володіння, використання та розпорядження ресурсами життєвого значення для нинішніх та майбутніх поколінь. Визначення загальної спадщини людства як принципу давно потребує перегляду. На сьогодні є всі теоретичні та практичні підстави виділення права загальної спадщини людства в окрему галузь міжнародного права, яка характеризується власним предметом і структурними елементами: принципами, інститутами, конвенційними нормами й нормами звичаєвого права.

Мета даної статті полягає у виокремленні структурних елементів права загальної спадщини людства, які необхідні для виділення цього права в окрему галузь міжнародного права.

Вагомий внесок у розробку проблематики загальної спадщини людства внесли сучасні вчені-правознавці, фахівці з міжнародного права: І. І. Лукашук, П. Маланчук, Ж. Тускоз, Г. Х. Шахназаров та ін.

Особливо слід відмітити праці: Б. М. Клименка, який досліджував міжнародно-правові питання загальної спадщини людства (1989 р.); О. А. Радзівілла, який присвятив своє дослідження проблемам та перспективам концепції спільної спадщини людства в сучасному міжнародному праві (2000 р.). У сучасній теорії міжнародного права проблеми охорони окремих об'єктів загальної спадщини людства досліджувати: Г. А. Анцелевич, Г. М. Даниленко, С. В. Виноградов, О. І. Мельничук та ін. Вивчення концептуальних засад принципу загальної спадщини людства здійснювали й зарубіжні науковці, серед яких: К. Баслар, Р. Бідлер, Б. Бренан, Р. Вольфрум, А. Кісс, Г. Хорік та ін. Водночас необхідно зазначити, що правознавці зосереджувались або на характеристичі загальної спадщини людства як принципу міжнародного права, або досліджували лише окремі об'єкти загальної спадщини людства.

Важливими чинниками, що зумовлюють звернення до розгляду виділення права загальної спадщини людства як окремої галузі міжнародного права є необхідність: визначення поняття загальної спадщини людства; дослідження принципів використання загальної спадщини; класифікації міжнародних норм, які визначають статус об'єктів; характеристики правових інститутів, які вже склалися в цій сфері; а також дослідження практичної діяльності міжнародних організацій та установ по збереженню об'єктів загальної спадщини людства. Усе сказане й зумовлює актуальність комплексного підходу до вивчення засад виділення права загальної спадщини людства крізь призму положень, розроблених теорією права й теорією міжнародного права.

Кастельонська декларація про нові перспективи загальної спадщини людства 1999 р. визначає, що на сьогоднішній день були запропоновані й частково визнані як такі, що є частиною загальної спадщини людства, наступні об'єкти: морське дно за межами національної юрисдикції; біологічні ресурси відкритого моря; Антарктика; космічний простір, Місяць та інші небесні тіла; діапазон радіохвиль та найбільш зручні орбіти; компоненти навколишнього середовища, від яких залежить життя всіх людей (повітря, вода, ґрунт, фауна, флора); біологічне розмаїття; глобальний клімат; продовольчі ресурси, необхідні для виживання; права людини і основні свободи; геном людини; культурна і природна спадщина; витвори інтелектуальної праці, що мають загальне значення, які є суспільним надбанням [2].

Ідея охорони загальної спадщини людства була вперше згадана в преамбулі Конвенції про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів 1954 р. та спеціально проголошена як зобов'язання відповідно до міжнародного права в Договорі про принципи діяльності

держав із дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р. Відповідно до ст. 1 цього Договору використання космічного простору відбувається на благо та в інтересах усіх країн, незалежно від ступеня їх економічного або наукового розвитку, і є надбанням усього людства. Стаття 2 зазначає, що космічний простір, включаючи небесні тіла, не підлягає національному привласненню. Ідея загальної спадщини людства також знайшла своє відображення й в інших угодах про космос. Так, в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. зазначено, що суверенітет будь-якої держави не може бути розповсюджений на Місяць та його природні ресурси.

Важливе значення в напрямку нормативної регламентації захисту загальної спадщини людства має Конвенція ООН із морського права 1982 р. Так, Конвенцією визначено, що Район морського дна та його ресурси є спільною спадщиною людства (ст. 136). Жодна держава не може претендувати на суверенітет або суверенні права відносно будь-якої частини Району або його ресурсів (ст. 137). Крім того, Конвенція визначає, що відкрите море відкрито для всіх держав, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря (ст. 87, 125), резервується для мирних цілей (ст. 88), жодна держава не може претендувати на підкорення будь-якої частини відкритого моря своєму суверенітету (ст. 89).

Антарктика не була оголошена як об'єкт загальної спадщини людства, але міжнародною спільнотою почала розглядатися як така. Засадами для цього стали положення Договору про Антарктику 1959 р. щодо використання Антарктики виключно в мирних цілях в інтересах усього людства, проголошення свободи наукових досліджень, «замороження» територіальних претензій держав тощо. Слід відмітити, що сфера дії Договору 1959 р. включає не тільки материк, але й усі шельфові льодовики, а також дільниці відкритого моря. Особливе місце в системі збереження Антарктики займає Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р., відповідно до положень якої усі види живих організмів можуть бути об'єктом промислу за умови збереження чисельності будь-якої популяції не нижче рівня, що забезпечує її стале положення. Для спостереження створена Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики. Також, ідея охорони загальної спадщини людства у якості доповнення до Договору про Антарктику знайшла своє відображення у Мадридському протоколі про охорону навколишнього середовища 1991 р., де сторони проголошують Антарктику «природним заповідником, призначеним для миру і науки» та вживатимуть заходи

заборони будь-якої діяльності, пов'язаної із мінеральними ресурсами, за винятком наукових досліджень.

Ідея охорони загальної спадщини людства також згадується й у багатьох угодах екологічного права, дотримання яких не є обов'язковим (так зване «м'яке право»). Так, у преамбулі до Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародну важливість, особливо як місце проживання водоплаваючих птахів 1971 р. водні птахи розглядаються як міжнародний природний ресурс. У Стокгольмській декларації про навколишнє середовище 1972 р. згадується про спадщину у вигляді дикої фауни і її місцезнаходження. Конвенція про збереження таких, що мігрують, видів диких тварин 1979 р. визначає природною спадщиною дику флору й фауну.

Особливе місце в системі збереження загальної спадщини людства посідає Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., в преамбулі якої визначено, що деякі значні цінності культурної і природної спадщини вимагають їх збереження як частини світової спадщини всього людства. Конвенція 1972 р., повністю поважаючи суверенітет держав, на території яких перебуває культурна та природна спадщина, створила систему міжнародного співробітництва й допомоги державам – учасникам Конвенції в пряму збереження й виявлення цієї спадщини. На сьогодні в Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, який створений на основі ст. 11 Конвенції 1972 р., перебувають 962 об'єктів, з них 745 культурних об'єктів, 188 природних, 29 змішаних. Держави – учасниці Конвенції повідомляють у доповідях, які вони подають Генеральній конференції ЮНЕСКО, про законодавчі положення й організаційні заходи в сфері збереження культурної та природної спадщини (ст. 29).

До загальної спадщини людства віднесені її кліматичні умови. У резолюції 43/54 Генеральної Асамблеї від 6 грудня 1988 р. про «Охорону глобального клімату в інтересах теперішнього та майбутніх поколінь людства» визнається, що зміна клімату є спільною проблемою всього людства, оскільки «клімат є необхідною умовою, що забезпечує існування на Землі».

Зауважимо, що ідея спільної спадщини людства знайшла своє чітке відображення у двох важливих директивах ЄС щодо збереження природи, а саме – у преамбулі Директиви ЄС про птахів 1979 р., яка визначає мігруючих птахів як «спільну спадщину», а їх захист «спільною турботою»; у Директиві ЄС про місця існування 1992 р., в якій місця існування, що знаходяться під загрозою, визнаються такими, що належать до «природної спадщини Європейського співтовариства» [5, с. 30].

Серед інших до об'єктів загальної спадщини людства був віднесений і геном людини. Так, у ст. 1 Загальної декларації про геном людини і права людини 1997 р. зазначено: «геном людини лежить в основі визначальної спільності всіх представників людського роду, а також визнання їхньої невід'ємної гідності й розмаїття. Геном людини знаменує собою спадщину людства». Стаття 4 Декларації наголошує на тому, що геном у його природному стані не повинен слугувати джерелом отримання прибутку.

У сфері становлення права загальної спадщини людства важливим міжнародним актом є Декларація про відповідальність теперішніх поколінь перед майбутніми 1997 р. Зазначена Декларація є потенційною частиною міжнародного звичаєвого права, вона містить умови, пов'язані із загальною спадщиною людства. Відповідно до положень Декларації теперішні покоління мають: піклуватися про розумне використання природних ресурсів та забезпечувати захист життя від небезпеки шкідливих змін екосистем (ст. 4); прагнути сталого розвитку та зберігати умови життя, зокрема, якість та цілісність навколишнього середовища, зберігати природні ресурси, необхідні для підтримання життя людини й для її розвитку (ст. 5); захищати геном людини й зберігати біологічне розмаїття (ст. 6); піклуватися про збереження культурного розмаїття людства, виявляти, охороняти та захищати матеріальну та нематеріальну культурну спадщину (ст. 7); користуватися загальною спадщиною відповідно до міжнародного права за умови, що це не завдає їй непоправної шкоди (ст. 8).

Не можна не відзначити серед міжнародно-правових актів, спрямованих на збереження загальної спадщини людства, і прийняття в 2003р. Конвенції про охорону нематеріальної спадщини людства, яка започаткувала широкомасштабну кампанію ЮНЕСКО зі збереження усних традицій та форм вираження, охоплюючи мову в якості носія нематеріальної культурної спадщини; виконавчих мистецтв; обрядів та свят; знань та звичаїв, пов'язаних із природою та всесвітом; традиційних ремесел.

Як бачимо, норми, які визначають статус об'єктів загальної спадщини людства, розгалужені по різних галузях міжнародного права – космічного, морського, гуманітарного, екологічного, зачіпають питання суверенітету державних територій. Але весь цей значний масив норм об'єднується спільною темою – загальною спадщиною людства.

В якості підтвердження можливості виділення в міжнародному праві нової галузі право загальної спадщини людства розглянемо її характеристики з позицій теорії держави та права. Так, галузь права – це відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно

однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання [3, с. 266]. Більшість дослідників вважають, що галузі права слід виділяти на основі предмета й метода правового регулювання в якості підстави. Предмет правового регулювання міжнародного права виокремлюється багатьма вченими, у той же час як метод індивідуалізується досить рідко. Це пояснюється тим, що застосовані в міжнародному праві методи характерні для всіх його галузей та інститутів, відмінність яких один від одного має виражатися в інших характеристиках. У літературі при аналізі окремих галузей міжнародного права акцент робиться на спеціальних принципах та джерелах даного нормативного блоку, а також специфіки предмету правового регулювання. Предмет правового регулювання – це сукупність якісно однорідних суспільних відносин, які врегульовані правовими нормами. Предмет правового регулювання вказує, на яку групу суспільних відносин направлений вплив норм права [3, с. 261].

Застосовано до аналізованої сфери предметом правового регулювання можна назвати *співробітництво держав у збереженні й захисті природних і культурних ресурсів, що мають поширення як в просторах із міжнародним режимом, так і в межах державної території, які глобально впливають на виживання й добробут теперішніх і майбутніх поколінь*.

Необхідною складовою будь-якої галузі права є не тільки норми, але й принципи права. Здобутком Кастельонської Декларації 1999 р. є також і те, що вона визначила принципи правового режиму охорони об'єктів загальної спадщини людства. А саме: 1) принцип належності загальної спадщини людства всьому людству та неможливості обертання його у власність окремої особи; 2) принцип використання загальної спадщини людства виключно в мирних цілях відповідно до Статуту ООН; 3) принцип охорони та контролю за використанням загальної спадщини людства виключно в інтересах усіх людей, усіх народів та всіх держав без дискримінації; 4) принцип раціонального використання загальної спадщини людства з метою його оновлення та збереження, зокрема, в інтересах майбутніх поколінь; 5) принцип справедливого розподілення благ, що отримані з використання загальної спадщини людства, на користь всіх держав, всіх людей та всіх народів [2]. Крім окреслених принципів на думку автора статті слід також додати принцип заборони шкідливого використання територій, на яких розташовані природні об'єкти загальної спадщини людства.

Найбільшою проблемою реалізації визначених принципів є те, що вони є протигагою принципу суверенності. Держави можуть як зберігати свої природні ресурси, так і експлуатувати чи знищувати, або допускати їхнє знищення. Нації, що розвиваються, найчастіше бачать ідею

загальної спадщини людства як засіб захисту обмежених природних ресурсів від експлуатації розвинутими країнами та корпораціями [4, с. 21]. І якщо домовленості досягнуто щодо використання спільних природних ресурсів таких, як відкрите море, то питання використання природних ресурсів суверенних держав, таких, наприклад, як тропічні ліси, потребує свого скорішого вирішення через переосмислення (можливо подальшого обмеження) принципу суверенності.

Слід зазначити, що деякі принципи, зокрема, принцип збереження природних ресурсів вільного та спільного доступу, іноді знаходять своє відображення в міжнародній судовій практиці. Так, у справі про юрисдикцію щодо вилову риби в Ісландії 1974 р. Міжнародний суд ООН постановив, що Англія, Німеччина та Ісландія зобов'язані слідкувати за станом рибних ресурсів у спірних водах, що пролягають між 12-50 мильними межами, і у світлі наявної інформації сумісно розглядати питання про заходи, які необхідно буде приймати в інтересах збереження, розвитку й справедливого використання цих ресурсів [7].

Рішення міжнародних судових установ хоча й носять «обмежений» і «додатковий» характер, є важливими, їхнє політичне значення і юридичний вплив важко переоцінити в сфері захисту навколишнього середовища й загальної спадщини людства. Нерідко звернення до Міжнародного суду приводить до вирішення конфліктних ситуацій та покращення якості навколишнього середовища в певному місці на певний час. Так, у 1973 р. Австралія й Нова Зеландія окремо порушили справи проти Франції в зв'язку з її пропозицією продовжити ядерні випробування в атмосфері в південній частині Тихого Океану. Франція не визнала юрисдикцію Суду та не брала участі в розгляді справи. Але після того як Суд вказав тимчасові заходи, Франція заявила про свій намір не проводити більше ядерних випробувань в атмосфері після завершення серій випробувань у 1974 р. [8, с. 101].

Розглядаючи теоретичні засади виділення права загальної спадщини людства слід підтримати точку зору С. В. Поленіної, яка зазначає, що якщо нова галузь утворюється шляхом відокремлення від однієї або декількох існуючих галузей права певної сукупності норм, що набули якісно нових властивостей. Такою проміжною (перехідною) формою, у вигляді загального правила, слід рахувати появу комплексного міжгалузевого «пограничного» правового інституту. Для перетворення цього інституту на нову галузь права окрім усього іншого необхідно, щоб такий інститут настільки розрісся вишир і углиб, що б утворив по суті певний комплекс взаємозв'язаних суміжних інститутів, які володіють однорідними властивостями [6].

Відповідно до теми, яка розглядається, слід відзначити, що загальна спадщина людства вже не може бути інститутом міжнародного морського, міжнародного космічного права або міжнародного права навколишнього середовища. Можна стверджувати, що право загальної спадщини людства розростається та поступово формує власні правові інститути. Так, зокрема, можна виділити такі: інститут Всесвітньої культурної спадщини; інститут Всесвітньої природної спадщини; інститут нематеріальної спадщини людства; інститут генетичних ресурсів; інститут збереження спадщини *in situ*; інститут використання біоресурсів відкритого моря; інститут відповідальності за спричинення шкоди об'єктам загальної спадщини людства.

Багато науковців справедливо зауважують, що на сьогодні відсутній чіткий механізм міжнародної відповідальності за посягання на об'єкти загальної спадщини людства. Але, на думку автора, його оформлення є справою часу.

Підсумовуючи, можна констатувати поступове формування нової галузі міжнародного права – права загальної спадщини людства, яке на думку автора слід визначити як систему норм і принципів, які регулюють співробітництво держав у збереженні й захисті природних і культурних ресурсів, що мають поширення як в просторах із міжнародним режимом, так і в межах державної території, які глобально впливають на виживання й добробут теперішніх і майбутніх поколінь.

Бібліографічний список

1. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть / И. И. Лукашук. – М. : Изд-во БЕК. – 1997. – 410 с.
2. Кастельонская декларация о новых перспективах общего наследия человечества 1999 г. [Електроний ресурс]. Офіційний сайт ЮНЕСКО. Режим доступу: unesdoc.unesco.org/images/0011/0011175/117569R.pdf
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун: Учебник. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. Дел, 2000. – 704 с.
4. Frakes J. The Common Heritage of Mankind Principle and the Deep Seabed, Outer Space, and Antarctica: Will Developed and Developing Nations Reach a Compromise? // *Wisconsin International Law Journal*. – 2003. – С. 21.
5. Ван Хорік Г. Принципи спільної спадщини людства як основа Екологічної Конституції Землі / Г. Ван Хорік // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2006. – Вип. 16.8. – С. 23 – 33.
6. Поленина, С. В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права / С. В. Поленина // *Правоведение*. – 1975. – № 3. – С. 71 – 79.

7. Краткое изложение решений, консультационных заключений и постановлений Международного Суда 1948-1991. – Нью-Йорк: ООН, 1993. – 286 с.
8. Соколова Н. А. Вопросы охраны окружающей среды в деятельности международных судебных учреждений / Н. А. Соколова // Российский ежегодник международного права. – М. : «Россия – Нева», 2003. – С. 99 – 110.

Стаття посвящена рассмотрению теоретических основ выделения права общего наследия человечества в отдельную отрасль международного права. Автор характеризует этапы становления и развития права общего наследия человечества, а также анализирует структурные элементы, необходимые для выделения этого права в отдельную отрасль.

The article is devoted to consideration of theoretical bases of selection the law of the Common Heritage of Mankind in the separate field of international law. The author characterizes the stages of becoming and development the law of the Common Heritage of Mankind, and also analyses structural elements necessary for the selection of this right in the separate field of law.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2012

УДК 341.3:620.9

Кориневич А. О., КНУ імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття присвячена міжнародно-правовому регулюванню впливу збройних конфліктів на гарантування міжнародної енергетичної безпеки, а саме на такі її вектори як безпека енергетичних установок і використання природних ресурсів у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах. У статті аналізуються положення міжнародних договорів, звичаєве міжнародне гуманітарне право, судової практика Міжнародного суду ООН з цього питання.

У сучасному міжнародному праві одним із найбільш актуальних питань можна вважати питання гарантування міжнародної енергетичної безпеки. Міжнародна енергетична безпека охоплює питання фізичного захисту персоналу та споруд, захист транспортування по суші чи морем і забезпечення стабільного юридичного і полі-